

Ààèèí à ÑÈÒÀ

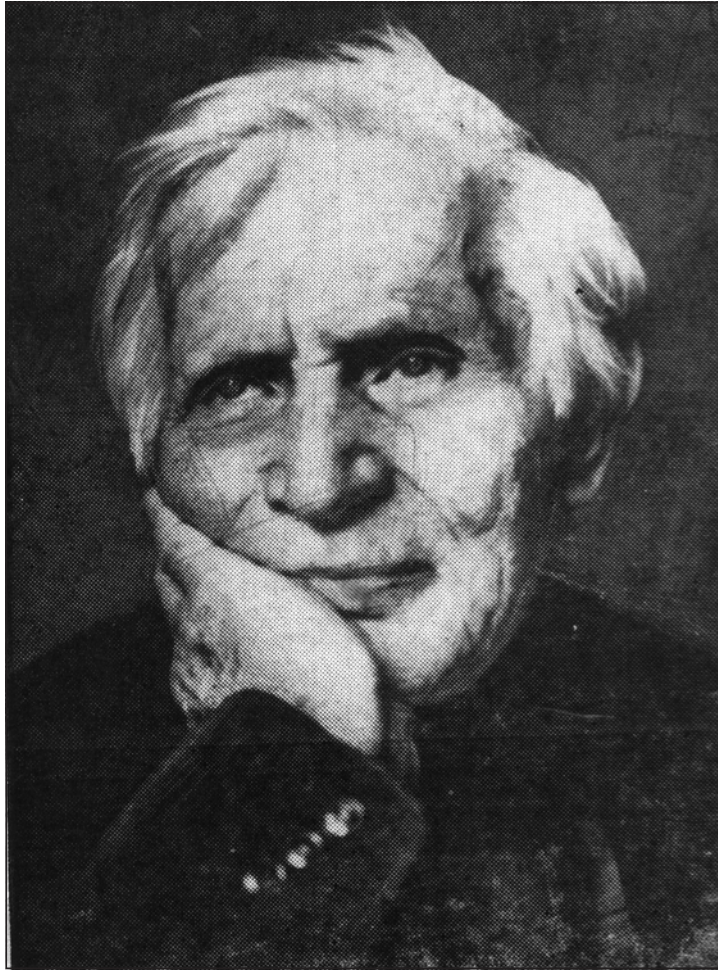
ПАМ'ЯТНИК

Тридцять років тому, навесні 1977 року, я була свідком відкриття пам'ятника Григорію Сковороді в Києві на Контрактовій площі. До того часу вже впродовж кількох років, починаючи з кінця шістдесятих, в нашій установі — Інституті математики — утворилася невелика група любителів автоподорожей по Україні. Кожної весни в переддень Першого травня (а іноді й восени) ми вирушали в невеличке турне, ретельно сплановане нашим керманічем Євгеном Васильовичем Тимановичем, архітектором за фахом, невтомним мандрівником, людиною, яка встигла обійти пішки майже всі визначні місця України. Ці подорожі залишилися для багатьох із нас святом, яке завжди з нами. Особисто для мене це стало відправною віхою справжнього пізнання Батьківщини, її історії, її незліченних архітектурних і природних перлин. Мандруючи Полтавщиною і Сумщиною, ми зустрічали (скажімо в Лохвиці, Полтаві, Ромнах) своєрідні і незвичні (з елементами конструктивізму) пам'ятники роботи скульптора Івана Петровича Кавалерідзе. Випадково дізнавшись про те, що майстер живе в Києві (йому тоді було майже 90 років) і він людина компанійська, що до нього можна запросто заглянути, ми якось напросилися в гості.

Кавалерідзе зустрів нас в дверях своєї квартири словами: «Будь ласка,

проходьте ось у цю щілину». Справді, кімната була дуже вузька і витягнута. Нас було п'ятеро чи семеро, ми розмістилися вздовж цієї кімнати. Господар — високий, привітний сивочолий чоловік. Пальці рук його були дуже покручені від тяжкої праці, особливо, поскаржився він, важко йому дався пам'ятник сподвижнику Леніна Артему у Слов'яногорську. Вздовж кімнати на полицях стояли гіпсові зліпки деяких творів скульптора. Впало в очі, що серед цих робіт переважали зображення Григорія Сковороди і Федора Шаляпіна. Справді, признався майстер, це його улюблені герої. Про Шаляпіна, з яким він був особисто знайомий, розповідав з захопленням. І саме зараз він підготував проект нового пам'ятника Сковороді, який мріє встановити в Києві біля будинку колишньої Києво-Могилянської академії (тоді в цьому приміщенні було військово-політичне морське училище). Кілька років проект ніяк не можна втілити в життя, бо як тільки черговий київський партійний керівник дає згоду на його спорудження, приходять інші, і все починається спочатку, доводиться переробляти проект на догоду новому начальнику... Але на цей раз, здається, пам'ятник-таки буде встановлено навесні наступного року...

Нас цікавила історія з пам'ятником княгині Ользі. Ми знали, що такий пам'ятник був встановлений у Києві (на

Іван Петрович Кавалерідзе

площі перед реальним училищем, — в наш час це був будинок середньої школи ¹ 6.) перед першою світовою війною і що саме Кавалерідзе, тоді молодий, ще невідомий скульптор (який, щоправда, вже встиг пройти школу Родена в Парижі) виграв анонімний конкурс на його спорудження. Іван Петрович розповів, що він служив в армії в той час, коли пам'ятник було знищено (в двадцятих роках минулого століття), але друг написав йому листа, в якому

засвідчив, що пам'ятник закопали посеред площі (яка зараз зветься Михайлівською), а не знищено. І тому він впевнений, що рано чи пізно пам'ятник знайдуть і відновлять. Прикро, що він не дожив до цього дня ...

Іван Петрович звернув нашу увагу на погруддя Петра Запорожця на приміщенні колишнього реального училища (що на теперішній Михайлівській площі). Пам'ятник Запорожцю Кавалерідзе нещодавно робив у

Білій Церкві, на його малій батьківщині. Петро Запорожець (1873–1905) був сином Кузьми Запорожця, керівника повстання проти князів Браницьких, що мали маєтки в околі Білої Церкви. За це Кузьма разом із сім'єю (він мав п'ятеро синів і доньку) був висланий до Сибіру. Петро, повернувшись на Україну, вступає і закінчує в Києві реальне училище і їде до Петербурга, де засновує «Союз боротьби за освобождение рабочего класса». Згодом, коли до Петербурга приїжджає Ленін (тоді — Ульянов), Петро Запорожець поступається своїм місцем голови організації, він пропонує Леніну очолити її, тому що всі визнавали, що Ленін більш ґрунтований і має досвід боротьби. Домовилися випускати газету. В першому її номері майже всі статті були написані Леніним, але Запорожець, із міркувань конспірації, переписав їх своїм почерком. Газету надрукувати не вдалося — знайшовся зрадник, поліція виявила верстку газети і заарештувала Запорожця та інших. Але на суді Петро взяв всю провину на себе, нікого не видав. Його запроторили до в'язниці у Петропавлівську фортецю. Там були жахливі умови, дуже волого і повно пацюків у камері.

Петро, хоча й був міцного здоров'я, захворів на сухоти і 1905 року помер... А коли в 1918 році більшовики склали список революціонерів, яким треба встановити пам'ятники, Ленін викреслив ім'я Запорожця з цього списку... Ось чому пам'ятник Петру Запорожцю в Білій Церкві роботи Кавалерідзе, який готували до 100-ї річниці з дня народження Петра

Пам'ятник Артему у Слов'яногорську

Запорожця (1973) не було урочисто відкрито, як це планувалося заздалегідь. Зараз у Києві, — далі продовжив скульптор, — проживає молодша сестра Петра Запорожця, Марія Кузьмівна. Вона комуністка і тільки завдяки її наполегливості і зусиллям якась пам'ять про Петра збереглася — є в Києві вулиця Петра Запорожця, є погруддя на приміщенні колишнього реального училища, є пам'ятник йому в Білій Церкві...

Ми були приголомшені цією розповіддю. Це був перший факт, який поклав початок сумнівам у бездоганній порядності вождя пролетарів. Для мене стала великим відкриттям також і розповідь про Марію Кузьмівну, — вона жила в нашому будинку по вул. Костьольній разом із своїм братом Володимиром Кузьмовичем. Ми жили поруч, хоча і не мали особистих стосунків, але я й гадки не мала про те, чим жила ця людина...

Я вирішила дізнатися, коли буде відкриття пам'ятника Сковороді, і піти на цю урочисту подію. Турбувати з цього приводу Івана Петровича було незручно, тому десь у лютому наступного 1977 року я зателефонувала до Товариства охорони пам'яток (я була головою осередку цього товариства в нашому інституті). Там нічого не було відомо, але мені порадили передзвонити по іншому телефону. Так мене перекидали від одного чиновника до іншого, поки моя чергова співбесідниця не запитала: «А хто ви є і чому це вас так цікавить?» Я пояснила, і собі запитала, куди, власне кажучи, я потрапила. Виявилось, що це був відділ культури Центрального Комітету Комуністичної партії України. У мене,

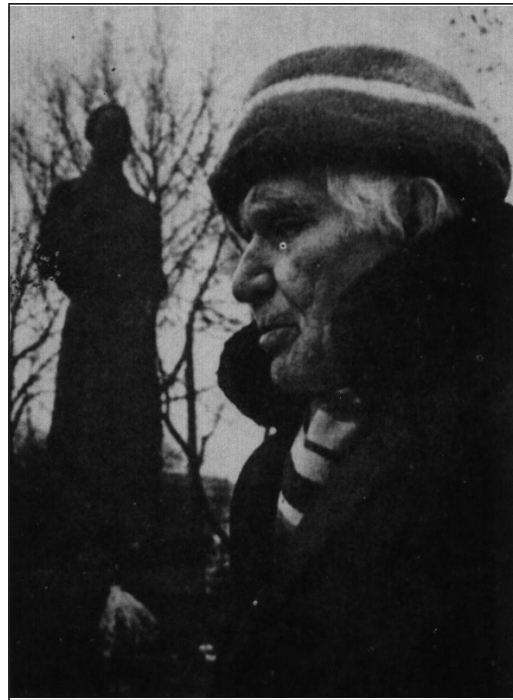
правду кажучи, затремтіли коліна (бо в ті роки, принаймні мені так здавалося, до ЦК ніхто не звертався). Але я все ж таки попросила її передзвонити мені, коли буде точно відомо про день і час відкриття. Справді, одного дня мені на роботу подзвонили і повідомили, що на четверту годину пополудні того ж дня призначено відкриття пам'ятника.

Я попередила багатьох своїх знайомих і була вкрай здивована, бо ніхто з них не виявив бажання приєднатися до мене. Тоді я пішла сама, захопивши фотоапарат. Пам'ятник, закритий білим покривалом, стояв у скверику навпроти історичної будівлі — колишньої Києво-Могилянської академії. Навколо пам'ятника у вигляді чотирикутника розташовані доріжки. Я вибрала для себе ту доріжку, що була найближча до площі — можна було припустити, що Сковорода повернутий обличчям до академії. Людей навколо майже не було. Поступово вони підходили невеличкими групками. Я почула тупіт чобіт і озирнулася — від морського училища до нас прямувала колона курсантів. Вони розтягнулися вздовж усіх чотирьох доріжок, плече-до-плеча, а люди, що зібралися й чекали на відкриття пам'ятника — опинилися позаду них. Через кілька хвилин підійшла друга колона курсантів, вони також були розставлені вздовж доріжок, але вже позаду спостерігачів. Тепер ми опинилися у вузькому проміжку між двома шеренгами курсантів. В цей час з-за хмар виглянуло сонце, і я побачила, що вибрала незручне місце для зйомки, бо сонце світило майже у вічі. І я зробила ривок вліво, щоб перейти на бокову

доріжку. В ту ж мить мені на плече лягла важка долоня якогось здорованя. «Стійте на місці і не рухайтесь!» — наказав він мені. Я так і завмерла від несподіванки — я мала персонального охоронця, який спостерігав за мною!

Процедура відкриття була, як і слід було передбачати, суто формальною. Виступали представники місцевої влади, робітники (переважно робітниці) з навколишніх підприємств, виголошували порожні слова, записані у них на папірцях. Ніхто й не згадав про скульптора, який створив цей пам'ятник і для якого ця подія була частиною його життя... Вже коли розійшлися, я побачила на узбіччі шосе машину, з якої за допомогою жіночок поважного віку вийшов Іван Петрович. Він підійшов до щойно відкритого пам'ятника, друзі вручили йому квіти, і всі розійшлися.

А років через п'ятнадцять я лікувалася у Слов'яногорську, бачила грандіозний пам'ятник Артему роботи Кавалерідзе. Пам'ятник стоїть на високій кручі. Величезна фігура Артема, його невідступний рух уперед, справляють враження непереборної сили. Цей пам'ятник — символ тої епохи, в якій жив Кавалерідзе. Справжній художник, може й несвідомо, передав її

І.П. Кавалерідзе біля пам'ятника Г. Сковороді у Києві. 1977 р.

суть. Я піднялася нагору до підніжжя пам'ятника. «Зрелище неорганізованих мас для мене невыносимо.» — прочитала я. Але ж ця фраза була викарбувана разом із спорудженням пам'ятника, тобто в свій час вона не викликала жодних заперечень. Ми були «організованою масою», — не забуваймо про це!

А.М.М.